

Rolul instrumentelor Feuerstein în dezvoltarea inteligenței emoționale și a funcțiilor executive la copii.

Ultimii douăzeci de ani s-au caracterizat prin dezbateri ample asupra naturii inteligenței umane dar și prin elaborarea unei serii de programe didactice și de rehabilitare, cu scopul de a îmbunătăți funcțiile cognitive ale elevilor de orice vârstă.

Această tendință a fost stimulată de necesitatea de a pregăti intervențiile orientate spre dificultățile de învățare și spre dizabilitățile cognitive.

Între propunerile teoretice și practice care au prezentat un mare interes se găsește și Programul de Îmbogățire Instrumentală (*Instrumental Enrichment Program, IEP*) elaborat de Reuven Feuerstein. Este vorba de o metodologie de intervenție orientată în special spre îmbunătățirea abilităților cognitive: memorie, raționament, atenție etc., dar mai ales spre dezvoltarea capacităților de a coordona aceste funcții psihice în mod autonom și activ.

Metoda Feuerstein se înscrie între cercetările metacognitive care urmăresc atingerea de către individ a nivelului de conștientizare și de control al abilităților cognitive și comportamentale proprii.

Afirmarea metodei Feuerstein

Programul de Îmbogățire Instrumentală este rezultatul studiilor și cercetărilor conduse de Feuerstein din perioada de după cel de-al doilea război mondial, când atenția sa s-a îndreptat spre recuperarea tinerilor care au fost privați de drepturile socio-culturale și care prezentau întârzieri în dezvoltare, tipice persoanelor cu dizabilități cognitive și emoționale.

Rezultatele pozitive obținute au condus la difuzarea metodei în multe țări precum și la adaptarea acesteia în diverse contexte. Atât partea teoretică cât și programul de intervenție propriu-zis au fost definite și sistematizate în mod complet. Deasemenea în cadrul acestora se pot identifica o serie de idei regăsite în cele mai recente propuneri didactice de natura metacognitivă.

Succesul pe care l-a atins metoda Feuerstein poate fi atribuit în mod special următorilor factori:

1). *flexibilitatea* metodei care a făcut posibilă aplicarea acesteia în medii foarte diferite.

Metoda, concepută pentru a răspunde exigențelor educative ale tinerilor dezavantajați din

punct de vedere socio-cultural, s-a dovedit a fi eficientă și în cazul persoanelor cu dizabilități. Metoda a fost aplicată treptat atât în educația specială cât și în educația generală, domeniu în care se urmărește potențarea abilităților cognitive și de studiu ale tinerilor dezvoltăți normal, din orice ciclu curricular. În ultimii ani s-a constatat aplicarea metodei și în sectorul productiv și anume în programele de formare a personalului din cadrul unor firme renumite ca: Pirelli, Peugeot, Motorola etc., sector caracterizat prin exigența de a răspunde schimbărilor tehnologice și organizatorice tot mai rapide și continue. De fapt obiectivul fundamental al metodei este acela de a dezvolta la individ capacitatea acestuia de adaptare la contexte noi și complexe. Flexibilitatea se datorează caracteristicii fundamentale existentă la orice intervenție de natură metacognitivă și anume focalizarea pe procesele cognitive în sine: atenție, memorie, raționament logic etc., care pot fi aplicate în situații diferite.

2). *precizia* programului atât în ceea ce privește dezvoltarea abilităților cognitive, cât și intervenția de îmbunătățire cognitivă. De multe ori programele de didactică metacognitivă nu prezintă indicații operaționale precise, astfel încât cadrele didactice riscă să întâlnească dificultăți în aplicarea acestor metode. În schimb metoda Feuerstein prevede instrumente și materiale bine definite precum și strategii precise de utilizare a acestora pentru a garanta o anumită omogenitate și coerență în acțiunea desfășurată de diferite cadre didactice. Feuerstein subliniază că utilizarea superficială și mecanică a materialelor propuse de el poate conduce la blocaje în aplicarea metodei sale. De aceea este necesară cunoașterea temeinică a părții teoretice și conceptuale pe care se bazează programul său.

Principiile pe care se bazează întreaga teorie a lui Feuerstein sunt:

- A). prioritatea sferei cognitive, ca loc privilegiat al intervenției;
- B). considerarea inteligenței ca o capacitate care se modifică continuu;

Prioritatea sferei cognitive

Atenția lui Feuerstein se focalizează pe sfera cognitivă a individului: atenție, memorie, raționament logic, gândire abstractă etc., și aceasta se poate explica prin faptul că el a colaborat cu Jean Piaget al cărui student fusese. Această alegere este susținută de o serie de motive: în primul rând abilitățile cognitive sunt văzute ca instrumentul principal prin intermediul căruia individul poate să se controleze și să se adapteze la realitatea înconjurătoare; societatea actuală se caracterizează prin schimbări tot mai rapide, impunând fiecărui individ capacitatea de a se adapta la contexte noi și complexe. În acest sens numai o competență

cognitivă bine dezvoltată ar permite interacțiunea eficientă cu medii aflate în continuă schimbare. Acest aspect este în concordanță cu situația care se întâlnește în școala de azi și anume avem de-a face tot timpul cu o metodologie nouă de studiu, bazată pe utilizarea tehnologiei informatice. În consecință elevului i se cer abilități cognitive tot mai complexe și mai sofisticate. Deci, este evident că în absența unor programe de potențare cognitivă ca acela elaborat de Feuerstein, copiii cu dificultăți de învățare sau cu dizabilități cognitive riscă să fie mult dezavantajați.

sfera cognitivă prezintă un grad de modificabilitate ridicat față de sfera fizică (adeseori limitată de deficiențe neuromusculare grave) sau față de cea emoțională. Aceasta din urmă reprezintă pentru subiect o parte foarte intimă, deci mai puțin disponibilă la intervenția externă. Intervenția la nivel cognitiv are repercusiuni importante asupra tuturor celorlalte sfere: cea a motricității, emoțională, motivațională etc., astfel încât dezvoltarea unor abilități cognitive noi conduce la creșterea stimei de sine și a autocontrolului elevului.

În concluzie, așa cum susține și Feuerstein, subsistemul cognitiv poate fi considerat ca fiind calea principală prin care să se ajungă la celelalte sisteme: comportamental, emoțional și la modificarea acestora. Totuși, o astfel de ipoteză poate fi astăzi discutabilă deoarece cele mai recente studii și cercetări asupra inteligenței emoționale, potrivit cărora emoțiile nu mai sunt considerate ca fiind rezultatul simplu al cogniției, ci sisteme de cunoaștere a realității, bazate pe funcționarea unor căi neurofiziologice autonome față de structurile cognitive: „din punct de vedere anatomic, sistemul emoțional poate acționa independent de neocortex”, „unele reacții emoționale și memoria emoțională pot fi formate fără nici o participare conștientă cognitivă” (D. Goleman, 2001, p.34).

Oricum una din contribuțiile cele mai importante ale lui Feuerstein constă în faptul că și-a îndreptat atenția dinspre funcțiile cognitive înspre procesele de control ale acestora. Deci, obiectivul intervenției educative nu este de a furniza copilului cunoștințe sau abilități noi, ci acela de a potența capacitățile de învățare autonomă și de autoînvățare.

Regăsim în Feuerstein un concept întâlnit și la alți autori (în special la Bateson), și anume acela că elevul trebuie să *învețe să învețe*, în așa fel încât să nu mai fie dependent de ajutorul extern, în procesul de adaptare continuă la realitatea înconjurătoare.

La nivel practic se urmăresc două obiective:

- a). sprijinirea elevului pentru a reflecta și a deveni conștient de procesele cognitive pe care le activează atunci când trebuie să rezolve o problemă;
- b). însușirea unei metodologii precise de învățare și a unui algoritm de rezolvare a problemelor care să-i permită elevului să depășească cu succes situațiile problematice noi și neprevăzute.

Atenția focalizată pe proces și nu pe rezultatele activității este ceea ce diferențiază teoria lui Feuerstein de testele de inteligență tradiționale.

Inteligența ca „modificabilitate”

Întreaga operă a lui Feuerstein se constituie ca o dezbateră amplă despre inteligență, o dezbateră care apare ca o confruntare între teoria ambientalistă (care subliniază importanța factorilor sociali în determinarea prestațiilor cognitive ale subiectului) și teoria ereditaristă (care atribuie o importanță deosebită factorului genetic). Cum se știe, contribuția lui Feuerstein se plasează în cadrul primei teorii. În ziarul “Le Monde” un jurnalist scria: „Pentru Feuerstein cromozomii nu au ultimul cuvânt”.

Putem spune că Feuerstein recunoaște importanța factorului ereditar dar crede mult mai mult în influențele factorului social, cultural sau utilizând termenul des uzitat de el, în mediere.

Nivelul intelectual individual este în mare parte rezultatul interacțiunii cu mediul social, datorită experienței învățării mediate. În acest sens, Feuerstein se îndepărtează de Piaget, nefiind de acord cu dezvoltarea cognitivă în stadii succesive, fixe pentru toți indivizii. Apropierea dintre cei doi autori constă în faptul că ei consideră inteligența un proces și nu un produs măsurabil prin teste psihometrice. Astfel inteligența este definită ca și capacitate modificabilă care să permită atingerea unor nivele de adaptare tot mai mari și complexe. Din aceste experiențe Feuerstein și-a construit *Teoria Modificabilității Cognitive Structurale*. Feuerstein explică diferența dintre „schimbare” și „modificare structurală”. Primul termen se referă la schimbări limitate în timp și superficiale și care nu devin parte a structurii cognitive a subiectului. În schimb, modificarea implică o evoluție a întregului sistem cognitiv care conduce la crearea de structuri noi și conexiuni noi între cele existente. Cu alte cuvinte o modificare structurală implică modalități de gândire noi și mult mai flexibile. O caracteristică a oamenilor este tendința intrinsecă spre evoluție și modificare continuă. În acest sens sistemul cognitiv este considerat ca fiind un sistem deschis, sistem care nu poate să atingă statutul de stabil și definitiv, ci care este în interacțiune cu realitatea înconjurătoare.

Din aceste considerații se naște critica adusă testelor de inteligență clasice care abordează potențialul cognitiv al elevului dintr-o perspectivă statică și nemodificabilă.

În ceea ce privește nivelul maxim de dezvoltare pe care individul îl poate atinge, Feuerstein afirmă că nu se poate anticipa gradul maxim de dezvoltare cognitivă care poate fi atins de elevul singur și nici în situația în care acesta primește ajutoare externe.

Legat de aceasta se poate aduce în discuție conceptul de *zonă proximală a dezvoltării* a lui Vîgotski, prin care se înțelege distanța dintre nivelul actual al dezvoltării (capacitatea copilului de a rezolva o problemă în mod independent) și nivelul potențial al performanței (rezultatele obținute sub îndrumarea unui adult).

Dimensiunile practice ale metodei Feuerstein

După o cunoaștere temeinică a teoriei și conceptelor metodei Feuerstein specialistul poate începe intervenția educativă propriu-zisă care are ca scop modificabilitatea cognitivă a subiectului. La nivel practic este posibilă identificarea unor dimensiuni caracteristice acestei metode.

1. Neacceptarea dizabilității

Convingerea referitoare la modificabilitatea umană este însoțită în mod direct și de o altă atitudine și anume este vorba de neacceptarea dizabilității, indiferent de gradul ei. În acest sens se impune o precizare: neacceptarea nu vizează raportul emoțional cu subiectul dizabil care oricum trebuie să se bazeze pe abilități ca: empatie, respect, ci se referă la riscul unei atitudini pasive și de renunțare. Se întâmplă des ca părinții unui copil dizabil să aibă ca obiectiv principal evitarea situațiilor stresante pentru acesta. În acest caz rezultatul este acela al unui mediu static, neexigent, artificial care nu stimulează copilul în direcția modificării și evoluției nivelului cognitiv.

Feuerstein a subliniat de foarte multe ori faptul că omul este capabil să se modifice chiar și în situația în care acesta prezintă o deficiență. Persoanele dezavantajate cultural sau cele cu dizabilități nu sunt capabile de o modificare spontană, ci în cazul acestora este nevoie de o intervenție sistematică și intensivă.

2. Optimismul educațional

Metoda Feuerstein se caracterizează printr-un puternic impuls de acțiune și de operaționalitate. Spre deosebire de mulți specialiști care se ocupă de persoanele dizabile și care de multe ori declară că se găsesc în fața unor obstacole greu de depășit create de gravitatea deficienței, Feuerstein subliniază faptul că potențarea abilităților cognitive ale individului este tot timpul posibilă făcând abstracție de:

vârsta subiectului: chiar și adulților le putem induce modificări structurale în sistemul cognitiv. Feuerstein nu este de acord cu ideea unei așa-numite „perioade critice”, după care persoana dizabilă nu mai poate desfășura o învățare semnificativă. El contrazice această ipoteză care se situează în contrast radical cu ideea sa de inteligență dinamică ca proces în continuă devenire. Declinul cognitiv al persoanei dizabile este cauzat de absența unor intervenții educative specifice pentru adulți și nu este considerat o situație de nedepășit. Dacă intervenția educativă este eficientă și la vârsta adultă nu trebuie să se subevalueze necesitatea unor intervenții precoce. Astfel în primii ani de viață se recomandă valorificarea acestor oportunități privind intervenția precoce pentru a se îmbunătăți calitatea vieții individului. De exemplu, alterarea cognitivă a persoanelor cu Sindrom Down nu se datorează numai atitudinii pasive din partea specialiștilor din acest domeniu, ci aceasta derivă și din procesele neurofiziologice specifice manifestării acestui sindrom. Numai prin recunoașterea acestei pluralități de cauze și de procese este posibilă implementarea unei intervenții multidimensionale eficiente; etiologia dizabilității: de multe ori cadrele didactice și specialiștii manifestă o anumită incapacitate atunci când se găsesc în fața unor persoane cu deficiențe grave de origine organică. Feuerstein susține că și în aceste situații este posibilă o intervenție de îmbunătățire cognitivă.

gravitatea deficienței: și în acest caz se întrevăd modificări structurale posibile. Toate metodele educative și de reabilitare își găsesc justificarea lor în posibilitatea potențării abilităților cognitive și comportamentale ale subiectului. În metoda Feuerstein această posibilitate este afirmată dincolo de orice obstacol.

Este oportună evitarea unui risc potențial constând în subevaluarea specificității oricărei tipologii de deficiențe, lăsând loc unei atitudini excesiv optimiste sau chiar miraculoase. În aceste cazuri profesorul și părintele ar putea avea un sentiment de frustrare pentru că schimbările copilului nu au fost rapide și profunde așa cum se aștepta. Pasul succesiv ar fi acela al insatisfacției și al deziluziei față de orice metodă de reabilitare. Se recomandă îmbinarea

unei atitudini optimiste și orientată spre obiectiv cu conștientizarea limitelor și problematicii legate de orice tip de dizabilitate.

3. Competența educativă a cadrului didactic și/sau a specialistului

Convingerile teoretice ale cadrului didactic și/sau ale specialistului trebuie să fie în concordanță cu competențele și abilitățile cu care acționează acesta. Intervenția educativă eficientă presupune ca specialistul să posede anumite abilități personale și profesionale. Putem realiza o taxonomie a abilităților necesare unei astfel de intervenții:

Abilități personale:

- abilități comunicative asertive;
- abilități de rezolvare a problemelor (problem solving) și de luare a deciziei (decision making;)
- abilități de control al stresului;

Abilități profesionale:

- abilități de observare;
- abilități de programare;
- abilități de verificare;

Cu siguranță putem adăuga și alte abilități în funcție de profesii, de exemplu pentru profesori putem adăuga următoarele:

- capacități expositive;
- aptitudini manageriale (managementul clasei de elevi);
- capacitatea de a motiva elevii;

La rândul său cadrul didactic trebuie să fie disponibil să se modifice continuu, potențând abilitățile cognitive și comportamentale proprii: numai în acest mod se poate adapta exigențelor specifice ale fiecărui elev. În caz contrar elevului i se cere adaptarea la stilurile interrelaționale.

4. Omul ca structură integrată

Feuerstein consideră ființa umană ca fiind un sistem de componente aflate într-o strânsă interrelație: modificarea produsă într-una din componente are efecte importante asupra celorlate componente ale sistemului. De exemplu, dezvoltarea motivației la elev determină o îmbunătățire a performanțelor mnezice care la rândul lor vor avea repercusiuni asupra stimei de sine și asupra autocontrolului acestuia.

Modificările pe care le propune Programul de Îmbogățire Instrumentală nu sunt superficiale ci apar la nivel structural, așadar trebuie să favorizeze dezvoltarea unor scheme cognitive noi prin intermediul cărora să interacționeze cu realitatea, în manieră flexibilă.

Metoda Feuerstein presupune ca restructurarea cognitivă a subiectului să constituie modalitatea principală prin intermediul căreia să se obțină schimbări în toate celelalte subsisteme: comportamental, emoțional, motivațional etc. Aceste modificări sunt posibil de atins numai implicând subiectul în exerciții comportamentale specifice. De exemplu, intervenția în situațiile de fobie, în care restructurarea cognitivă simplă nu este suficientă fără expunerea directă a subiectului la situația cauzatoare.

5. Procesele de autoreglare emoțională a comportamentului

Calitatea și direcția schimbării nu pot fi prevăzute cu exactitate la începutul intervenției educative. O astfel de imprevizibilitate poate fi datorată capacității de autoreglare a sistemului cognitiv. Să ne imaginăm, de exemplu învățarea unei strategii de rezolvare de probleme: la început elevul trebuie să fie atent în culegerea și organizarea datelor informaționale. În această etapă sarcina importantă constă în antrenarea proceselor de atenție și de memorie. Treptat elevul va reuși să urmărească pașii algoritmului rezolvării problemei în manieră tot mai rapidă și competentă, reducând sarcina de lucru a atenției și a memoriei de scurtă durată: în acest mod sunt eliberate resursele cognitive pe care subiectul le va putea dirija spre alte acțiuni, sarcini.

Potrivit lui Feuerstein odată cu desfășurarea intervenției se îmbunătățesc ritmurile modificării structurale cognitive și se verifică o generalizare a învățării. O evoluție în aria de dezvoltare va avea repercusiuni importante în alte arii.

E necesar să se menționeze faptul că una din problemele cele mai mari ale elevilor cu dizabilități cognitive vizează dificultățile de generalizare spontană a învățării în absența unor intervenții specifice din partea specialistului.

Principalele concepte care stau la baza teoriei lui Feuerstein sunt: *învățarea mediată, modificabilitatea cognitivă și potențialul de învățare.*

Prin *învățare mediată* se înțelege acea intervenție intenționată și activă, pe care educatorul o oferă persoanelor cu care interacționează, având ca obiectiv dezvoltarea optimă a potențialului lor și dirijarea treptată spre atingerea unui nivel crescut de autonomie. Este

investiția și energia necesară pentru a transforma potențialul în funcționare și pentru a crea posibilități noi de învățare.

Modificabilitatea cognitivă reprezintă capacitatea ființelor umane de a-și schimba structura propriei lor funcționări cognitive, cu scopul de a se adapta la situațiile care apar în cursul vieții lor. Modificabilitatea nu este un simplu reflex la stimulii externi, ci este rezultatul unei serii de acte voluntare și conștiente care pot fi, iar în unele cazuri trebuie să fie, conduse de o persoană din exterior. Organismul uman, expus unei experiențe de învățare mediată, este în măsură să-și modifice într-o manieră stabilă propriul stil cognitiv, adică propriile funcții de bază (memoria, atenția etc.).

Potențialul de învățare este un întreg de comportamente virtuale latente care cer o anumită implicare pentru a se putea manifesta. Prin intermediul mediatorului pot fi dezvoltate anumite capacități ale subiectului pe care acesta în mod independent nu și le poate dezvolta. Modalitățile prin care mintea se modifică pozitiv reprezintă potențialul de învățare. Partea potențialului pusă în acțiune, care se manifestă și este observabilă din exterior reprezintă funcționarea acestuia.

Potrivit teoriei lui Feuerstein, inteligența este un proces în continuă dezvoltare și nu un proces stabil și nemodificabil al personalității. Întrebările pe care ni le punem ca specialiști sunt: care sunt condițiile care favorizează dezvoltarea potențialului de învățare, care sunt elementele a căror prezență sau absență creează bariere în cadrul procesului de adaptare reciprocă dintre mediu și persoană?

Metoda Feuerstein încearcă să răspundă la aceste întrebări. Feuerstein susține că inteligența nu este un factor predeterminat și stabil, ci un element pasibil de evoluție, modificabil în sens pozitiv, ca urmare a unei interacțiuni corecte cu mediul. Inteligența este o energie caracterizată de plasticitate. Bazându-se pe aceste supoziții, metoda Feuerstein propune ca principal obiectiv, îmbunătățirea calității vieții prin intermediul formării și dezvoltării abilităților cognitive și relaționale. Pentru a obține toate acestea, intervenția adultului este fundamentală.

Potrivit teoriei lui Feuerstein, un educator este pregătit să-și asume propriul rol, numai dacă acesta este de acord cu următoarele principii:

- ființele umane sunt modificabile;
- persoana pe care o educ este modificabilă;

- eu sunt în măsură să modific persoana pe care o educ;
- eu însumi (însămi) pot și trebuie să fiu modificat(ă);
- societatea poate și trebuie să fie modificată prin aportul persoanelor care o compun.

Mediatorul nu va reprezenta o barieră între copil și mediul înconjurător. Rolul său este de a individualiza stimulii care trebuie să fie adaptați nevoilor copilului pentru a deveni cât mai eficienți, pentru a focaliza atenția copilului însuși asupra datelor relevante, stimulându-i atenția și activându-i conștiința.

Obiectivul final al unui bun mediator este acela de a dispărea cu timpul, adică de a conduce subiectul spre atingerea unei autonomii pentru a nu mai avea nevoie de ghidare din exterior.

În experiența învățării mediate este important ca persoanele care se ocupă de copil să fie conștiente de rolul pe care îl au și să acționeze potrivit unor criterii de mediere care condiționează pozitiv capacitățile copilului însuși, de a modifica structura potențialului său cognitiv.

Principalele criterii ale medierii sunt: medierea intenționalității și reciprocității; medierea transcendenței; medierea sensului; medierea sentimentului de competență; medierea regulilor de comportament; medierea comportamentului de participare; individualizarea și diferențierea psihologică; medierea planificării scopurilor; medierea provocării interesului; medierea pentru autoschimbare.

Expert psihoeducational Todor Otilia